

A LITVÁN ÁLLAM NÉMETORSZÁG, LENGYELORSZÁG ÉS A SZOVJETUNIÓ KÖZÖTT, 1918–1945

■ A két világháború közötti független litván állam külpolitikája, állítja egy litván történész, két szóban foglalható össze: Vilnius és Klaipėda. Ami annyit jelent, hogy a litván államnak Lengyelországhoz, Németországhoz és a Szovjetunióhoz fűződő viszonya csakis a két világháború közötti nemzetközi politika összefüggései között érthető meg, és ez érvényes a második világháború időszakára is.

Litvánia és szomszédai kapcsolatának első fázisa 1923-ig tartott, ezalatt mind Lengyelország, mind a szocialista Oroszország, mind a Német Birodalom döntő befolyással volt a litván állam létrejöttére, majd külpolitikai célkitűzéseire. A német hadsereg 1915 őszéig tartotta megszállva a litván területet, az ország katonai közigazgatás alatt állt. 1917 őszén a megszálló hadsereg jóváhagyta a litván parlament, a Taryba létrehozását. A Taryba kezdettől fogva nem a német annektálási tervek szolgálatkész beteljesítőjének, hanem a litván függetlenség orgánumának tekintette magát. Már 1917 szeptemberében, az első, az alapítást megelőző konferencián sem volt kérdéses, hogy a jövőbeli litván állam fővárosa Vilnius lesz. Szintén már ekkor egyértelmű volt, hogy a konferencia litván résztvevői a Lengyelországgal kötendő mindennemű konföderációt elutasítják, és hogy nem Litvánia Lengyelország felé való orientálódása perspektívájában gondolkodnak. Tehát már ekkor felsejlettek a Lengyelországgal való konfliktus körvonalai.

A lengyel függetlenségi mozgalomnak ugyanis két koncepciója volt a jövőbeli államra vonatkozóan. Míg a federalisták előtt, akikhez Józef Piłsudski is tartozott, az 1772-es, első felosztás előtti Lengyelország lebegett – ők a régi lengyel–litván uniót akarták életre kelteni, miközben elismerték volna Fehéroroszország és Ukrajna bizonyos mértékű, a lengyel államon belüli önállóságát –, addig Roman Dmowski és a nacionalisták az etnikailag homogén állam gondolatát képviselték, melynek nemzeti kisebbségeit a lengyel államalkotó nemzetnek asszimilálni kell. Akár federalisták voltak, akár naciona-

listák, Litvániának a lengyel államba való integrációja mindkét csoport számára magától értetődő volt. [...]

A lengyel és a litván politikusok egymást kizáró elképzelései a szó szoros értelmében a valóságban is megütköztek, amikor a német csapatok visszahúzódása után a Vörös Hadsereg bevonult Kelet-Közép-Európába. Az előrenyomuló bolsevikok előtt a litván kormány Kaunasba menekült. A lengyelek ajánlatát, miszerint segítenek megvédeni Vilniust, a litvánok csak akkor voltak hajlandók elfogadni, ha Varsó Vilniust Litvánia részeként ismeri el. A szovjetek azon igyekezete, hogy az újonnan létrejött államokban szocialista kormányokat alakítsanak, Litvániában sem maradt el. A Vörös Hadsereg 1919. január 5-ei bevonulása után Vincas Mickevičius-Kapsukas litván kommunista kikiáltotta a forradalmi munkás-paraszt államot. Mivel Litvániának sikerült végül német segítséggel megvédenie függetlenségét, ez az eset csak rövid epizód maradt. 1919 áprilisában a Vörös Hadsereg visszavonulóban volt, és háromnapos harc után győztes alakulatok vonultak be Vilniusba, csakhogy ezek nem litván, hanem lengyel egységek voltak. A Varsó és Kaunas közötti feszültség ekkor hágott először tetőpontjára, és a Suwałki-vidéken harcok törtek ki a lengyel és a litván katonák között. Augusztusban a litvánok leleplezték a lengyelek kaunasi kormány elleni puccskísérletét, ami csak tovább rontotta a két fél viszonyát, és megerősítette a litvánokat abban, hogy minden kompromisszumot elutasítsanak.

Nem sokkal ezután, 1919. szeptember 11-én Csicserin szovjet külügyminiszter jegyzéket nyújtott át a litván kormánynak, melyben a béketárgyalások megkezdését javasolta, és alapfeltételként emelte ki, hogy Moszkva elismeri Litvánia függetlenségét. A hónapokig elhúzódó tárgyalások végül 1920. július 12-én, a moszkvai békeszerződéssel zárultak, amelyben a forradalmi Oroszország elismerte, hogy Litvánia Vilnius-vidékre tartott igénye jogos. [...] Kaunas úgy döntött, részt vesz a tárgyalásokon, bár

némileg aggódott, hogy magára haragítja az Antantot, és nem utolsósorban azért, hogy konfliktusba kerül Lengyelországgal. Míg az elején a bolsevikok nem álltak ki egyértelműen a litván területi követelések mellett, ez a szituáció 1920 áprilisában, a lengyel-szovjet háború kitörésekor egy csapásra megváltozott. A szovjeteknek már nemcsak az volt a fontos, hogy szerződés révén biztosítsák a litván autonómiát, hanem többször is felmerült egy Lengyelország elleni litván-szovjet katonai szövetség terve. Másrésről azonban, amint a hadiszerencse megfordult, és a Vörös Hadsereg már nyugat felé vonult, Kaunas a szerződés gyors felbontását sürgette, még mielőtt Vilnius a szovjetek kezébe kerül.

A litván-szovjet békeszerződést, amelyben a felek kölcsönösen semlegességet ígértek egymásnak, a lengyel oldal – nem teljesen alaptalanul – sértésnek vette, különösen mivel a litván kormány egy jegyzékben beismerte a bolsevik vezetés előtt, hogy csapatmozgásokat hajtott végre a szerződésben neki ígért területen. Lengyelország nehéz katonai helyzete oda vezetett, hogy az Antanthoz kellett segítségért fordulnia, amely azonban a maga részéről követelte, hogy a lengyelek adják át Vilniust és környékét a litvánoknak, a legfelső szövetségi tanács pedig majd dönt a terület hovatartozásáról. De a város átadása késett, és a litvánok helyett megint a Vörös Hadsereg vonult be Vilniusba. A szovjetek csak hosszabb tárgyalások után, 1920. augusztus 25-én engedték át a várost Litvániának.

Ezalatt azonban a lengyel hadsereg ismét felvonult, és szeptembertől ismét heves harcok törtek ki a litván és a lengyel csapatok között a Suwalki-vidéken [...]. Majdnem ezzel egy időben Rigában elkezdődtek a szovjet-lengyel fegyverszüneti tárgyalások. Lengyelországnak az volt a lényeges, hogy a júliusi 12-ei litván-szovjet szerződést semmiképp se ismerjék el; végül a felek annál a képletnél maradtak, hogy a kérdéses területek hovatartozása Litvánia és Lengyelország belső ügye. A rigai békekötés azonban nem felelt meg a federalisták elvárásainak. Hogy legalább részben megvalósítsák a federalista koncepciót, és Litvániát mégis szorosabb kapcsolatra kényszerítsék Lengyelországgal, Pilsudski arra utasította Lucjan Żeligowski tábornokot, hogy foglalja el a Vilnius-vidéket, mégpedig úgy, hogy a katonai hadművelet kívülről lázadásnak tűnjék. Október 9-én Żeligowski csapatai bevonultak Vilniusba, és ennek a tulajdonoscsereének a hatása hosszabb lejáratúnak bizonyult, mint az eddigiek. Bár Lengyelország az akció miatt, különösen Nagy-Britannia részéről, diplo-

máciai nyomás alá került, Żeligowski katonái Vilniusban maradtak. A vitás kérdés elsimítása végül arra a szervezetre hárult, amelyet az első világháború tapasztalatai nyomán alapítottak, hogy a világbékét biztosítsa: a Népszövetségre. De a Népszövetség terve, hogy Vilniusban népszavazást írjanak ki, és ezt előkészítendő népszövetségi bizottságot küldjenek a helyszínre, meghúsvult, akárcsak az egykori belga külügyminiszter, Hymans különböző tervei arról, hogy Lengyelország és Litvánia kétoldali megbeszélések útján jusson kompromisszumra. Hymans javaslatai a Vilnius-mikédek egyféle autonómiájára vonatkoztak, miközben Litvániának erős álfederatív keretekben kellett volna közelednie Lengyelországhoz. Mind Varsó, mind Vilnius megtorpedózta ezeket az ígérezeteket, a Népszövetség pedig igazán siralmas módon 1922 elején feladta az ügyet, azzal az indoklással, hogy tevékenységét lezárták nyilvánítja, mivel a felek nem állnak egymással háborúban. Lengyelország azonban ezúttal keresztülvitte politikáját: a vilnusi Szeim létrehozásáról szóló januári választások egyértelmű lengyel többséget eredményeztek. Amikor ez a parlament meghozta a döntést, miszerint Vilnius Lengyelország elválaszthatatlan része, és ezt a varsói Szeim is helybenhagyta, a városnak a lengyel államba való felvétele lezárult. 1923. március 15-én a Nagykövetek Tanácsa elismerte a lengyel keleti határt, ezzel pedig lengyel szempontból a Vilnius-kérdés többé nem létezett.

Hymans terveinek három szempontból is jelentősége van, ami az események további lefolyása szempontjából szimbolikusnak tekinthető. Mivel Kaunas nem egyezett bele Hymans terveibe, a litvánok diplomáciai támogatást igényeltek Moszkvától. 1921. szeptember 15-én Csicserin bejelentette, hogy kormánya kiáll a litván függetlenség mellett, a Hymans-tervet pedig a franciáknak egy kelet-európai államtömb létrehozását megcélzó, szovjetellenes próbálkozásának nevezte. Ugyanakkor az is látszott, hogy a litván kormány külpolitikai mozgásterét a közvélemény erősen leszűkítette, legalábbis ami Vilnius kérdését illeti. A Hymans-terv elfogadásának amúgy is csekély esélyét a felfokozott litván nacionalista hangulat végképp szétfoszlatta.

Amint Hymans a kompromisszum esélyeit veszni látta, a litvánok értésére adta, hogy amennyiben elfogadják elképzeléseit, a Népszövetség előtt amellettsz áll majd sikerra, hogy a németek által a versailles-i békeszerződés alapján kiürített, jelenleg francia fennhatóság alatt álló Memel-vidéket Litvánia kapja meg. A litvánok valóban aspirál-

tak erre a területre, hiszen a kelet-poroszországi Kis-Litvánia egy része volt a tét. Arra, hogy a Memel-vidék, Vilnius mellett, Litvánia része kell hogy legyen, a litvánok úgy tekintettek, mint amiről nem lehet lemondani. Kelet-Poroszország északi részén évszázadok óta élt litván nyelvű népesség. Noha a „kislitvánok” vallásukban különböztek a „nagylitvánoktól”, és nagymértékben beolvadtak a német államnemzetbe, joggal számítottak ők is a litván néphez.

Tehát mind a német, mind a szovjet politika számára az volt fontos, hogy a litván-lengyel ellentétet életben tartsák. Az a jövő kérdése maradt, hogy a Litvánia melletti aktív kiállítás vonatkozik-e a Vilnius-kérdésre is, vagy sem. Ami a német-litván kapcsolatokat illeti, a Litvániához fűződő érdekek húszas években eltakarta a Memel-vidékkel kapcsolatosan fellépő ellentéteket.

Ha a litván külpolitika stagnálásáról beszélünk, az nem azt jelenti, hogy nem voltak állandó kísérletek és más orientációt javasoló kezdeményezések, bár ezek soha nem jutottak el a tényleges alkalmazásig. A legmeszebb ható próbálkozás 1934-ben és 1935-ben történt. A harmincas években a litvánok külpolitikai pozíciója nem volt kedvező, mert a két ország, melytől Kaunas támogatást remélt, normalizálta Lengyelországgal való viszonyát. A kollektív biztonság politikájának részeként 1932. január 26-án a Szovjetunió megnemtámadási egyezményt írt alá Lengyelországgal. Az egyenesen szenzációként hatott, hogy a nemzetiszocialista Németország 1934. január 26-án szintén egy ilyen szerződést kötött. Mindkét megállapodás ártott a litván politikának, amely a Lengyelországgal szembeni távolságtartása miatt egyre inkább az elszigetelődés felé sodródott. A nemzetiszocialisták németországi hatalomátvétele is csak tovább fokozta a Memel-vidéki, amúgy is feszült helyzetet. Az NSDAP követői nagy támogatást élveztek a lakosság körében. Amikor a litván kormány 1934 elején a párt képviselőit fegyveres felkelés vádjával letartóztatta, és Kaunasban pert indított ellenük, Németország gazdasági embargót rendelt el – a két ország kapcsolatai holtpontra jutottak. A Német Birodalommal való feszültségek és annak a veszélye, hogy Litvánia teljesen elszigetelődik, ahhoz vezetett, hogy a litván politikusok a Lengyelországgal való kiegyezést latolgatták. A nemhivatalos megbeszéléseken Kaunas jelezte, hogy akkor hajlandó a kompromisszumra, ha a lengyel fél, amellett, hogy a Vilnius-vidéken élő litván kisebbséget jobb elbánásban részesíti, elismeri, hogy a Vilnius körüli konfliktus nincs véglegesen megoldva. Ez, bár egyértelműen elmozdu-

lásnak számított a korábbi hajlíthatatlan állásponthez képest, Varsónak nem volt elég. A lengyelek csak annyi engedményre voltak hajlandóak, hogy már nem tartották szükségesnek, hogy Litvánia Vilniusról hivatalosan is lemondjon. Ezzel pedig a tárgyalások meg is hiúsultak, ami azonban megteremtette a feltételeit a Német Birodalommal való kapcsolatok részleges normalizálásának, ami a gazdasági embargó feloldásában és egy új kereskedelmi egyezményről szóló tárgyalásokban jutott kifejezésre. [...]

1927–28-ban mind Varsóban, mind Kaunasban autoriter rezsimiek kerültek hatalomra, ami ismét csak fokozta a két ország közötti konfliktust. Noha Moszkva figyelmeztette a lengyel felet, hogy ne kezdeményezzen semmit Litvánia ellen, másfelől viszont a litván kormánynak azt tanácsolta, hogy függesse fel a Lengyelországgal szembeni hadiállapotot. A szovjetek e kérdésben egyeztettek Berlinnel, hiszen Stresemann német külügyminiszter ugyanezt az álláspontot képviselte. Rég elmúltak már azok az idők, amikor a Szovjetunió készen állt a Lengyelország elleni katonai szövetségre. A szovjet politika bizonyos mértékben kétértelmű maradt, hiszen Varsó előtt mindig azt hangsúlyozta, hogy Vilnius kérdése csak Lengyelországra és Litvániára tartozik.

Igy a litván politika számára, az állítólagos partnerek kétséges támogatásán kívül nem maradt más hátra, mint hogy Vilnius ügyét megpróbálja nemzetközi fórumok elé vinni. A Népszövetség lett az a testület, amelynek keretein belül a lengyelországi litván kisebbség helyzetére hivatkozva a Vilnius-kérdést bonyolították. Ez a lehetőség épenséggel Varsó és Berlin számára is nyitva állt, és mindkettő be is nyújtotta a panaszát Genfben, egyfelől a litvánai lengyelekkel, másfelől pedig a Memel-vidéki németekkel való bánásmód miatt. Az állandó kölcsönös vádaskodás azonban senkinek sem használt, legkevésbé az érintetteknek, és így a genfi Nemzetek Palotája politikai álharcok színterévé változott.

A társadalom rendszeres lengyelek ellen való hangolásának megvolt a maga oka. Az a befolyás, amit Lengyelország gyakorolt Litvániára a történelem során, tartósította a félelmet, hogy az esetleges nyitás Lengyelország felé Litvániát ugyanolyan befolyásnak teszi ki. A Lengyelországtól való elzárkózás, a nem létező diplomáciai kapcsolatok és a lezárt határok olyan litván öntudat továbbfejlődését szolgálták, amely önmagát a lengyel szomszédától élesen leválasztva határozta meg. [...] Minél inkább kizárta a külpolitikai helyzet Vilnius Litvániához való

visszatérését, annál nagyobb jelentőséget kapott a belpolitikai komponens. Ezzel még inkább megerősítette a külpolitikai stagnálást és egyszersmind befolyásolta a Memelvidéki politikát is, mivel a Német Birodalommal és egyben Lengyelországgal való konfrontáció nem volt járható út.

A Német Birodalomnak és a Szovjetunióknak az az érdeke, hogy ébren tartsa a Litvánia és Lengyelország közötti konfliktust, anélkül hogy ők nyíltan elképezték volna magukat a litván fél iránt, felveti a lengyel-litván kapcsolatok nemzetközi jelentőségének kérdését. Berlin és Moszkva stratégiája ugyanis nem egyszerűen a lengyelelles politikán alapult, hanem egészen konkrét elképzeléseket tartalmazott. A lengyel-litván kapcsolatok hiánya ugyanis az egész két világháború közötti időszakban megakadályozta, hogy a balti államok a kelet-közép-európai francia–lengyel antantrendszerhez kapcsolódjanak. A jelentős gazdasági előnyökön kívül éppen ezért volt lényeges Varsó számára, hogy tárgyalásokba kezdjen Litvániával, és a viszonyokat a diplomáciai kapcsolatok felvételével normalizálja. Ha a litvánoknál bekövetkezik valamilyen váltás, az megnyithatta volna a Baltikumot a lengyel külpolitika számára, és felkínálta volna Kelet-Közép-Európa államainak a szoros politikai együttműködés lehetőségét. De ebben sem a Szovjetunió, sem a Német Birodalom nem volt érdekelt. Az a politika, amelyik a litván pozíció támogatása révén megakadályozta ezt a fejlődést, mindkét revíziós hatalom számára sikeresnek bizonyult. Még ha a lengyel-litván ellentét, amelyet a Vilniusért folyó harc szimbolizál, 1928-tól el is tűnt az európai politika előteréből, utólag is jelentős hatása volt az egész kontinensre. De itt egy másik aspektust is meg kell említeni. A háború utáni rend kudarcának egyik oka bizonyosan az a hálátlan szerep volt, amelyet a béke biztosításának céljából alapított Népszövetség játszott. Ez a harmincas években, a Mandzsúria elleni japán agresszióra adott gyámoltalan reakciója alkalmával vált teljesen egyértelművé. A Népszövetség tehetetlensége, hogy a litván–lengyel konfliktust tompítsa, már a húszas évek elején ártott a szervezet presztízsének [...].

A külpolitikai stagnálás szakaszának hátterében a litván politika alapvető önellentmondása állt: a Memel-vidéken a status quo képviselőjeként fellépni, míg Vilniusban re-

vizionista politikát folytatni. Ezt a nagy ellentétet nem lehetett feloldani, ez képezte a litván külpolitika nagy kérdését, amelyre nem lehetett választ találni, és talán nem is tudott volna rá válaszolni senki. 1938 márciusában kezdődött az utolsó szakasz, amelyben Litvánia szomszédai áldozatává lett. [...]

A független litván állam felszámolásával és a Szovjetunióba való betagozódásával elkezdődött a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság 50 évig tartó időszaka. Ezen nem változtatott a nemzetiszocialista okkupáció három éve sem. Sztálin már 1941 decemberében Anthony Eden brit külügyminiszterrel folytatott első megbeszélésein nem hagyott kétséget afelől, hogy az általa és Hitler által egyeztetett határvonal módosítása elképzelhetetlen ügy, hogy az a Szovjetunió kárára történjen. Mivel 1943-ban, a szövetséges hatalmak első konferenciáján, Teheránban elfogadták Lengyelország nyugatra tolását, sem a balti államok, sem a Vilnius-kérdés jövője nem játszott szerepet a háború utáni Európáról szóló tárgyalásokon. Csak a londoni lengyel emigráns kormány próbálkozott hasztalanul azzal, hogy megtartsa a régi keleti államhatárt, ami természetesen a Vilnius-vidék hovatartozását is felvetette. Noha a Memel-vidék nem tartozott a Szovjetunióhoz 1941. június 22-én, a Litván SZSZK-hoz való tartozása nem volt kétséges, mivel Sztálin a Szovjetunióknak követelte Kelet-Poroszország északi részét.

Az 1940-től 1954-ig tartó időszak kétségtelenül a huszadik századi litván történelem legsötétebb fejezete. Mind a szovjet, mind a német megszállás emberéletek tízezeit követelte. Az 1954-ig tartó, a szovjet megszállás elleni partizánharcok a litván nép szabadságakarataról tanúskodtak, de igazi esély az erdei testvérek számára nem adatott meg a brutális és embertelen harcok egyetlen időszakában sem.

A mai Litvánia számára nem létezik többé Vilnius- vagy Memel-kérdés. Mindkét terület a litván köztársaság elvitathatatlan része. Csak a kilencvenes évek elején valósult meg az 1918–19-beli politikusok álma: a független, demokratikus Litvánia, amelynek fővárosa Vilnius, balti-tengeri kikötője Klaipėda. De nagy volt az ár, amelyet az országnak és lakóinak ezért a célért fizetniük kellett.

Joachim Tauber
(Molnár Péter fordítása)

HAJDANÁN ŽAGARÉBEN

■ Paul Gerhard Aring úgy írja le a balti államok és ezen belül a baltikumi zsidók helyzetét mint a jelenlegi EU- és NATO-centrikus nyugati nyilvánosság, illetve közbeszéd perifériáján tengődő melléktémát, európai peremterületet. És ha éppen nem a közöny, akkor hát ott van a sokféle érzékenység és gátlás, zavar és irritáció, a Hayden White-i „történelem terhe”, amikor ugyanis „már nem magától értetődő, hogy a múlt elfogulatlan vizsgálata – önmagáért«, ahogy mondani szokták – emberi mi-voltunkat illetően akár nemesítő, akár megvilágító erejű volna”. Paul Aring kapásból idéz is a történelemre „érzékenyekétl”: „A történelem számunkra, litvánok számára nem más, mint a sztálini szovjet deportálások emlékezete!”, „Ugyan mi különbség van a szovjet genocídium és a fasiszta holokauszt között?” (!); „Mi az új litván identitást keressük – miért zavartok minket ebben?”, stb.

Az itt előadott történet egyetlen kisvároshoz, Žagaréhez kötődik. Ez a városka a lett-litván határon fekszik, nevét „a tudósok és az írástudók városaként”, a 19. századi zsidó haszkala („felvilágosodás”) centrumaként gyakran emlegetik a zsidó történelemmel kapcsolatos szakirodalomban.

Hajdanán Žagarében két zsidó közösség élt egymás mellett, egy a haszkala szellemében és egy ortodox zsidó; ezek romos állapotú temetői ma is egymás mellett vannak. A kisváros egyetlen zsidó lakosa a múlt század kilencvenes éveinek végén az akkor hetvenöt éves Ejzikas Mendelssohn volt.

Itt született többek között Israel Lipkin Salanter (1810–1883) rabbi, annak a zsidó mozgalomnak a kezdeményezője, amely – némileg a porosz pietizmus mintájára – a haszkala, az ortodoxia és a haszidizmus mellett a zsidóságnak „a Tórából való” megújulását hirdette; a filozófus Senior Sachs (1816–1892), a középkori zsidó irodalom kiváló szakértője; Raphael Nathan Rabinowitz (1835–1888) neves filológus, aki a babiloni Talmud egy 14. századi kézírata kapcsán nem kevesebb, mint tizenöt kötetben jelentette meg a témával kapcsolatos kutatásait; valamint Ossip Emiljewsich Mandelstam (1891–1938), a harmincas éves sztálinizmusának rettenthetetlen satirikus bírálója is, aki a Gulagon, tömegsírban végezte.

Žagaré főutcáján ma is áll az emeletes ház, amelynek hajdani lakói, egy jómódú zsidó család tagjai közül egyetlen személy maradt életben, aki ma már nem itt él. A ház első emeleti lakója jelenleg egy idős litván hölgy. Ő tizenöt éves korában, 1941-ben volt tanítja a követke-

zőknek – avagy a „20. század igazi arcának” (Paul Johnson) – ellentmondásokkal, kollektív mentegetőzéssel és önigazolással teli vallomása, személyes „emlékezetpolitikája” alapján: „A zsidók nem lakhattak többé velünk egy utcában. Egyik napról a másikra a gettóba kellett menjenek. A zsidónegyed köré egykettőre fal épült. Volt rajta egy kapu, azt szigorúan őrizték. Miután a német katonák elfoglalták Žagarét, nem maradtak sokáig, s tovább is vonultak. Két német tiszt maradt csak hátra, ők ketten parancsoltak, mindenki engedelmeskedett. Ami aztán a zsidókkal történt, azt mind kizárólag litván férfiak csinálták, fasiszták s a németek segítői. A zsidóknak nem szabadott többé adni-venni, különösen nem élelmiszert. A fiatalabbakat abba a házba vitték a piac mellett, ott aztán megverték, meggyilkolták őket. Köztünk, litvánok s a zsidók közt mindig jó volt a viszony Žagarében. Eljártunk egymáshoz, segítettünk egymásnak. De amikor a németek bejöttek, mind nagyon megijedtünk. Különösen az olyan litván férfiakról féltünk, akiknek valamilyen bajuk volt a zsidókkal. Persze nálunk is volt irigység egyes zsidók iránt, akik tehetősebbek voltak, mint mi. Hajdanán Žagarében sok gazdag zsidó élt, s még több szegény litván. Miután egyszer a gettó megvolt, 1943-ig nem sok minden történt a zsidók ellen. Hanem 1943 októberében kiterelték őket a főtérré. Az egyik erkélyen egy német tiszt állt, és beszédet intézett a zsidókhöz. Megígérte nekik, hogy jó körülmények között fognak dolgozni. Ott voltam én is, hallottam. Körös-körül litván férfiak álltak géppuskákkal. Ahogy a német tiszt befejezte a beszédét, a litvánok egyszer csak a tömeg közé lóttek. Sokan menten meghaltak, mi pedig, akik néztük, féltünk, s elszaladtunk. Láttam, hogy azok a zsidók, akik életben maradtak, fel kellett sorakozzanak, s le kellett vetkezzenek. Egyes litvánok akkor elhaladtak előttük, s ruhákat meg egyebeket válogattak maguknak. Az életben maradt zsidók ki kellett maszrozozzanak a városból. Aki szökni próbált, azt lelőtték. Aztán therapeuták jöttek, hogy a város melletti kastélyparkba szállítsák a megmaradt zsidókat. Ott már meg voltak ásva a nagy gödrök. Azok elé kellett álljanak. És akkor lelőtték őket, a gödrökbe zuhantak, egyesek csak lótt sebbel, de belezuhantak ők is, és betemették őket. Így halt meg minden zsidó Žagaréből s a Žagaré körüli falvakból.” (Paul Gerhard Aring: „Erinnern – nicht vergessen!” Juden im Baltikum. *Annaberger Annalen* 1997. 5. 108–116.)

Rigán Lóránd